

Адмиративът в български и албански език

Екатерина Търпоманова, Секция по компютърна лингвистика, ИБЕ, БАН
семинар в рамките на проекта

Математическа логика и компютърна лингвистика: развитие и взаимно проникване

по финансова схема BG051PO001-3.3.04 *Подкрепа за развитието на докторанти, постдокторанти, специализанти и млади учени*

Оперативна програма ***Развитие на човешките ресурси 2007-2013***
Европейски социален фонд

Увод

- Съпоставителните изследвания на адмиратива в български и албански констатира асиметрия в употребата на адмиративните и преизказните форми:
- Преизказването доминира над адмиратива в български
- Адмиративното значение се смята за основно в албански, като може да има ренаративна употреба

Семантика на адмиратива

- Констатация на фактите, която е неочаквана, изненадваща, учудваща за говорещия и в този смисъл поражда особено емоционално състояние у него (Герджиков 1984:101; Алексова 2001:3; GGjSh:318).
- Преходно когнитивно състояние на говорещия – от незнание към знание, при което преценката на говорещия относно отношението пропозиция:действителност е: *аз вече знаая, че p (p=пропозиция), но истинността на p е неочаквана за мене и ме учудва* (Ницолова 1993:141).

Мястото на адмиратива сред глаголните категории в български

- *Модус на действието (наклонение)* – отношението на действието към реалността
- *Модус на изказване на действието* – оценката на говорещия за отношението на изказването на действието към реалността (Герджиков 1984:77-78).

Мястото на адмиратива сред глаголните категории в български

- *удостоверителен модус (тестимониал)* – според говорещия неговата собствена първична оценка за отношението на действието към реалността е достоверна и обективна;
- *умозаключителен модус (конклузив)* – говорещият не може да гарантира, че неговата първична оценка е напълно обективна;
- *преизказан модус (ренаратив)* – говорещият смята, че чуждата първична оценка е обективна;
- *недоверчив модус (инверитатив)* – говорещият се съмнява, че чуждата първична оценка е истинна (Герджиков 1984:87)
- два диференциални признака – преизказност и субективност

Мястото на адмиратива сред глаголните категории в български

- експресивна употреба на умозаключителния модус, при която констатацията, умозаключението се е оказало изненадващо за говорещия (Герджиков 1984:111)
- транспозиция на преизказните форми (Ницолова 2007:380-382)
- и адмиративните, и умозаключителните форми са част от значенията на перфекта (Генчева 1990)
- транспозиция на перфекта в полето на сегашно време (Деянова 1970)

Мястото на адмиратива сред глаголните категории в албански

- *mënyra habitore* ‘учудващо наклонение’ (GGjSh:318)
- особена модална глаголна категория (Десницкая 1958)
- особен вид модалност, при която говорещият подлага на субективна оценка съдържанието на изказването; модалното значение на адмиратива го доближава повече до индикатива, отколкото до косвените наклонения – отрицание с *nuk/mos* (Ситов 1979:109-111)

Произход на категорията модус на изказването

- възможни влияния – турско върху български и албански (Цонев 1911); албанско върху български (Вайганд 1924)
- независим произход на категорията или даването само на „първоначален тласък“ от турския език
- хронология – към XII в. в български (Герджиков 1984:259); в предписменият стадий на албанския език (Демирай 1976:159)

Произход на категорията модус на изказването

- възниква въз основа на перфекта и в български, и в албански
- опозицията перфект:аорист в български и албански –
нелокализираност:локализираност на действието в миналото и
актуализиране:неактуализиране на действието в настоящия момент
(Асенова 1996)

Произход на категорията модус на изказването в български

- I етап – двучленна опозиция неопосредстван:опосредстван модус; опосредстваният модус е обхванал и плана на неминалото.
- II етап – разцепление на признака опосредстваност на два нови признака – преизказност и субективност, като са възникнали два модуса – преизказан и умозаключителен; появява се и четвъртият, двойно маркиран член на системата – недоверчивият модус

Произход на категорията модус на изказването в албански

- инверсия на формите на перфекта
- образуване на нови синтетични форми, които се ориентират към плана на неминалото
- инверсията като експресивно средство

Аз ще ти кажа.../Ще ти кажа аз!

Организация на модуса на изказване в албанския език

- обикновено се приема като двучленна система – на индикатива се противопоставя един маркиран модус (адмиратив)
- констатив – „проблематична констатация” (Дюше 1996:33)
- индикатив: адмиратив =
несубективност:субективност

Организация на модуса на изказване в албанския език

Ренаратив в албански:

- една форма има две отделни семантични реализации – адмиратив-коментатив (Ситов 1979)
- преизказването е едно от значенията на албанския адмиратив

Организация на модуса на изказване в албанския език

Ренаратив в албански:

- ограничена употреба в сравнение с българския, обикновено в комбинация с лексикални маркери

*Por, para nja një viti, Raiffeiseni **paska pasë vendosur** të mos më paguajë më interesat. E mora vesh këtë veprim krejt rastësisht...*

‘Но преди една година Райфайзен бил решил да не ми изплаща вече лихвите. За това действие разбрах съвсем случайно...’

Mami babit i ankohet

*Se **s'dëgjuakam** unë.*

Bëjnë shumë plane, propozime

Për njëmijë ndëshkime.

‘Мама се оплаква на тате,

че не съм слушал аз.

Правят много планове, предложения

За хиляда наказания.’

Организация на модуса на изказване в албанския език

Ренаратив в албански:

- не се срещат текстове, в които линията на разказа да се води изцяло с преизказни форми

Qenkëshin tre vëllezër, zënkëshin të ndërtojnë një kishë... (примерът е от Дюше 1996:44)

‘Имало едно време трима братя, захванали се да строят църква...’

- в албанския епос „адмиративните” форми изграждат повествователната линия

Организация на модуса на изказване в албанския език

Конклузив в албански:

- предаване на собствено умозаклучение за достоверността на фактите

*Po atë Memon e **paskëshin plagosur**, se ia pashë emrin në ato afishe.*

‘Оня Мемо го били ранили, видях му името в онези афиши.’

- гранични случаи

*Jo, ajo nuk **qenkësh** zanë! Zanat nuk vënë tufën përpara...*

‘Не, тя не била самодива! Самодивите не слагат букета отпред...’

- инференциално значение на адмиратива (Дюше 1996:34)

Организация на модуса на изказване в албанския език

Инверитатив в албански:

- *forma të mbipërbëra* ‘свръхсъставени форми’ – с прибавена допълнителна причастна форма на глагола *kam* ‘имам’ – *pasë*, или на глагола *jam* ‘съм’ – *qenë*
 - *Nuk është e mundur! – paska dyshuar një tjetër. Të tjerët i paska pasë vrarë frika nga e panjohura.*
 - *Po, po e kam parë, kështu siç ju shoh juve. Më verboftë drita e diellit, po ju gënjeva! – kishte thënë ai i pari.*
 - ‘ - Не е възможно! – усъмнил се друг. – Другите ги бил убил страхът от неизвестното.
 - Да, да, видях го, както виждам вас. Да ме ослепи светлината на слънцето, ако ви лъжа! – казал първият.’
- темпорална стойност на свръхсъставените форми (Фридман 1994:80)
- експресивна стойност на свръхсъставените форми

Организация на модуса на изказване

Български език	Албански език
тестимониал (индикатив) <i>чете</i>	тестимониал (индикатив) <i>lexon</i>
конклузив <i>четял е</i> експресивно подзначение адмиратив <i>четял (е)</i>	адмиратив <i>lexuaka</i> неутрално подзначение конклузив/инференциал <i>lexuaka</i>
ренаратив <i>четял</i>	ренаратив <i>lexuaka</i>
инверитатив <i>четял бил</i>	инверитатив <i>lexuaka/paska pasë lexuar</i>

Темпорална и залогова организация на модусите на изказване

- В българския език времената в маркираните модуси се формират на принципа на компенсацията – тъй като формите са натоварени с нови модални значения, в темпорално отношение престават да различават опозицията *директност:индиректност*
- пет темпорални форми:
 - сегашно време и имперфект
 - перфект и плусквамперфект
 - бъдеще и бъдеще в миналото
 - бъдеще предварително и за бъдеще предварително в миналото
 - аорист

Темпорална и залогова организация на модусите на изказване

Залог в български:

- Редукция на времената още в страдателен залог, индикатив – неутрализация на опозицията *непредварителност:предварителност*
- Времената на маркираните модуси в страдателен залог:
 - обща форма за сегашно време, перфект, имперфект и плусквамперфект
 - обща форма за бъдеще време, бъдеще предварително, бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото
 - аористът съвпада с групата на презенса, така че реално съществуват две форми

Темпорална и залогова организация на модусите на изказване

- За албанския адмиратив се смятат за основни четири времена: сегашно, имперфект, перфект и плусквамперфект:
- презенсът се образуват чрез инверсия на индикативния перфект – *kam pasur > paskam*
- имперфект се формира чрез инверсия на индикативния плусквамперфект или въз основа на сегашното време на адмиратива, по аналогия с индикативния перфект
- формите на адмиративния перфект и плусквамперфект са аналитични
- употреба на бъдеще време се среща рядко и то най-вече с преизказно или инвертитативно значение
- няма форма за аорист
- залоговата система на адмиратива е симетрична

Модус на изказване и наклонение

- модусите на изказване могат да се съчетават с някои от косвените наклонения – още едно доказателство, че разглежданата категория не е наклонение (Герджиков 1984:244)
- в български се комбинират с просто условно наклонение и *да*-конструкции
- в албански – с кондиционал и конюнктив
- невъзможно съчетаване с императив в български и албански и с оптатив в албански

Функционално-семантични характеристики на адмиратива

Функциониране на времената:

- сегашно време – най-употребявано
- адмиративните употреби в сегашно време албански обхващат много повече семантични групи глаголи, докато в български се ограничават до глаголи за състояние и общи истини (Фридман 1982:65)
- гномичен адмиратив в български и албански (Дюше 1996:37-39)
Sa e rëndë qenka vetmia. ‘Колко тежка била самотата.’
Sa e vështirë qenka të pranosh që ke nevojë për një njeri.
‘Колко трудно било да приемеш, че имаш нужда от друг човек.’
- в български миналите форми на адмиратива изразяват преди всичко резултативност; в албански второто по честота на употребе време е перфектът
- бъдеще време

Функционално-семантични характеристики на адмиратива

Употреба на адмиратива в трите глаголни лица

- най-често 3 л., следва но от 2 л., докато употребата на 1 л. е по-рядка
- адмиративни употреби в 1 л. ед. ч.:
 - 1) говорещият преоценява представите и вижданията за самия себе си
 - 2) говорещият прави изненадващо настоящо откритие за минали факти, които засягат собствената му личност
 - 3) говорещият констатира събития, които е забравил
 - 4) говорещият не е бил в състояние да възприеме минали събития и сега ги констатира с изненада

*Бей! Пак **съм бил** силен бей! Като тупнах гражданина в земята, издумтя като тъпан.* (И. Йовков)

*Ah, sa shakaxhi **paskam qenë!*** ‘Ах, какъв шегаджия съм бил!’

- адмиративни употреби в 1 л. мн. ч. – неочаквана констатация за множество

*Sa afër **paskemi qenë.*** ‘Колко близо сме били.’

Paskemi të njëjtin "nick". ‘Имали сме същия „ник”.’

Функционално-семантични характеристики на адмиратива

Изразяване на прагматична оценка:

- контекстуално обусловен нюанс на адмиративното значение (Алексова 2003а:2)
- положителна оценка - одобрение, симпатия, положително отношение, закачка от страна на говорещия

*Ти си **бил** цяло съкровище!*

*Po ti **qenke** kaq e bukur! ...I meriton të gjitha komplimentet që të janë bërë.*

‘Ама ти си била толкова хубава! ... Заслужаваш всички комплименти, които са ти направени.’

- отрицателна оценка – ирония, сарказъм

*Даракчиев, ти **си бил** цял Левски, бре, обикалял си села и паланки, сигурно за да сееш правата християнска вяра сред заблудените чалми.*

*Po ti **qenke** poet i pazbuluar 😊* ‘Ама ти си бил неоткрит поет.’

Функционално-семантични характеристики на адмиратива

Интензифициране на адмиративното значение или на изразената положителна или отрицателна оценка (Алексова 2004а)

- показателни и въпросителни местоимения
Sa e rëndë qenka vetmia. ‘Колко тежка била самотата.’
- частици
Срам за България, и това ми било дипломат!
Ма ти си бил мъж!?!
- междуметия
А, то станало 6 часа, бе.
Ahaaa, këtu qenka problemi yt. ‘Ахааа, тук бил вашият проблем.’
- фразеологизирани глаголни изрази
Гледай ти, то било лесна работа.

Функционално-семантични характеристики на адмиратива

Адмиратив и дативус етикус

- дативус етикус – „езиков жест с направление към себе си” (Цивян 1999)
- в съвременните езици етичният датив функционира като експресивно средство за изразяване на оценка
И това ми било мъж!

Изтъпанчил ми се на онзи големия баир в Минск и гради първото иглу за сезона.

E, domethënë Sherif Abeseja na qenka edhe besimtar!
(D. Agolli)

‘Е, значи Шериф Абецея ни бил и вярващ!’

Na nxjerrka ai libra për bujqit! (D. Agolli)

‘Извадил ни той книги за земеделците!’

ИЗВОДИ

- Формиране на маркираните модуси на изказване въз основа на перфекта – обща черта на български и албански
- Разлика – инверсията на перфектната форма в албански
- В българския език трите маркирани модуса се различават формално
- Основните формални разлики са в начина на формиране на темпоралната и залоговата парадигма на модусите в двата езика
- И в двата езика адмиративът се употребява най-често в 3 л. и в сегашно време, но със семантични ограничения на глаголите в български
- Сходно функциониране на адмиратива – изразяване на оценка, начини на интензификация, комбинация с дативус етикус